

ÍRÓI SZÓTÁR

Írta: BENKŐ LÁSZLÓ

Műfaji sajátosságok

Az írói szótár több arcú műfaj. Mint egynyelvű szótár az ún. értelmező szótárak típusába tartozik, mégpedig az értelmező szótáraknak igényesebb, árnyaltabban részletező csoportjába. Tehát nem a kis Brockhaus, Larousse, Ozsegov szótárakat követi, amelyek a maguk tájékoztató funkciójának megfelelően, szűkszavúan inkább csak jelzik a címszó jelentését, hanem az értelmező szótáraknak ahhoz a fajtájához áll közel, melynek ismertebb típusai Usakov orosz szótára, az angol Shorter Oxford Dictionary vagy a nemzetközi viszonylatban is igen reprezentatív helyet elfoglaló magyar értelmező szótár.

Az írói szótár tehát egynyelvű értelmező szótár. Az általános értelmező szótáraktól azonban több vonatkozásban különbözik. Különbözik céljában, funkciójában és gyakorlati kivitelezésében.

Az értelmező szótár legfőbb célja, hogy „anyagának sokrétűségével tudatosítsa olvasóiban szókincsünk árnyaltságát, anyanyelvünk hajlékonyságát, kifejező erejét” [1]. Mindez az írói szótár célja is, de csak közvetve. Az írói szótár legjellegzetesebb műfaji sajátosságát abban látom, hogy szótári, tehát nyelvészeti eszközökkel egy író (költő) szókincsének regisztrálásával valamely írói életmű teljesebb feltárását mozdítja elő, vagyis elsőrendűen irodalmi célokat szolgál. Innen az írói szótárnak az a műfaji több arcúsága, melyre előbb utaltam.

Az írói szótár tehát alá van rendelve annak az életműnek, amelyet szótarilag feldolgoz. Mégis önállóan kell lennie, vagyis általános érvényű elméleti és gyakorlati feladatokat kell megoldania, a vele kapcsolatban felmerülő kérdésekre — mint pl. a szavak jelentése, felhasználási módja és köre, nyelvtani és stilisztikai vonatkozásai stb. — önállóan, az életműtől függetlenül kell választ adnia. Meg kell jegyezni, hogy az írói szótár jellegzetességének ez a felfogása nem egyöntetű. Van olyan nézet is, amely az írói szótárt ugyanúgy egy szintű nyelvészeti műfajnak tekinti, mint a többi szótárakat [2].

Az alapvető és leglényegesebb eltérés az írói szótár és az összes egyéb fajtájú szótárak között kétségkívül az, hogy míg a többiek egy szűkebb vagy tágabb körű nyelvi közösség szókincsét tükröztetik (vö. akár az értelmező, akár a kétnyelvű szótárakat, illetve a táj- vagy szakszótárakat), addig az írói szótár a nyelvközösség egyetlenegy tagjának a szókincsét öleli fel. Tehát az előbbiek általános jellegűek, az utóbbi egyedi természetű. Ebből következik, hogy az általános jellegű szótárak sohasem lehetnek teljesekek. (Hiszen tudvalevő, hogy egy nemzeti nyelv szókincsé olyan, mint a természetes számsor: mindig tovább gyarapítható [3]). Az írói szótár azonban (feltéve természetesen, hogy már le-

zárt életművet dolgoz fel), a kiválasztott egyén egész szóanyagát magában foglalhatja. Ez másrészt azt is jelenti, hogy az általános szótár szélesebb körű, tágabb perspektívájú, mint az egyéni (írói) szótár. (Kivételek persze adódhatnak, ha történetesen olyan rendkívül széles skálájú életműről van szó, mint pl. Goetheé, akinek munkássága enciklopedikusan szerteágazó, ennek következtében szókinccse is rendkívül gazdag). De az írói szótár mélyebbre tud ásní a szavak életében, kisebb szóanyagot, de több oldalúan, árnyaltabban mutathat be. Azt is mondhatnánk, hogy az írói szótár a többi szótárak horizontális jellegével szemben vertikális tendenciájú. Ez a vertikális jelleg megmutatkozik a szavak alkalmi jelentésmódosulásaiban éppen úgy, mint a szóalkotási vagy szókapcsolási lehetőségek kiaknázásában s ezzel együtt természetesen a stilisztikai értékek hullámzásában stb.

A szójelentés kitágításának, ízekre bontásának csaknem korlátlan távlatait próbáltam érzékeltetni Juhász Gyula *bús* szavával kapcsolatban [4]. A jelentésstruktúra szisztematikusan vizsgálatának szép példáját nyújtja G. HAGER szómonográfiája [5]. A szóalkotás forrásának gazdag áradását jól jelzi egy olyan egyszerű egybevetés, mint pl. az *arany-* előtagú szavak az ÉrtSz-ban és Juhász Gyula költészetében. Az értelmező szótár is több, mint 80 *arany-*előtagú szót mutat be, Juhász még további két tucat összetételt használt: *-ág, -bíbor, -bor, -csík, -ék, eső-, -fürtös, -hangú, -himű, -hintó, -kehely, -kereszt, -koszorú, -művű, -nap, -pajzsos, -palota, -párás, -por, -szárnyú, -szavú, -szekér, -vár*. (Más lapra tartozik, hogy e felsorolásban vannak másutt már szótározott szavak is.) A szavak szokatlan, főleg színesztéziás kapcsolatának fölhasználásáról alább, a stilisztikai minősítések során lesz szó.

Az írói szótárnak mint szűkebb körű szókinccset feldolgozó, de teljes igényű szótárnak egy további fontos sajátja, hogy tükröztenni képes a szavak gyakoriságát. Az értelmező szótárak többé-kevésbé be tudják mutatni egy-egy szó jelentésstruktúráját, vagyis azt, hogy egy szó a nyelvközösségen belül egy vagy több jelentéstípusban használatos. De hogy ezek a jelentések milyen arányban fordulnak elő, vagy hogy a címszók között milyen gyakorisági sorrend alakul ki, azt csak nagyon szórványosan sejtetik (pl. egy-egy formaszónak a sokrétű felhasználásával, mint a *határozott névelő, és kötőszó* stb.). Márpedig a szógyakoriság megállapításának fontossága egyre nagyobb lesz a gépi fordításnak vagy az írás korszerűsítésének (gyorsírás) növekvő társadalmi igénye folytán. De nem közömbös a szavak gyakorisági sorrendje az irodalmi jellegű, valamint a nyelvművelési vizsgálatok szempontjából sem. Hiszen éppen a lexikográfiai munkák során mutatkozott meg a köznap, szürke szavak gyakoriságának használójuk egyéniségére, felfogására, világnézetére is nem egyszer fényt vető fontossága; szemben azzal a régi felfogással, amely csak a szokatlan, különleges vagy „eszméletlen” szavakra irányította figyelmét [6]. A nyelvművelés (főleg az iskolai és iskolán kívüli nyelvi ismeretterjesztés), továbbá az idegen nyelvek tanulása szempontjából sem közömbös a gyakori vagy ritka szók megkülönböztetése.

Nyilvánvaló, hogy sem az írói szótár szerkesztése, sem az egyes tudományos diszciplínák szempontjából nem lehet elhanyagolni azokat az összefüggéseket, amelyek az írói szótárt más tudományágakhoz, elsősorban a nyelvtudomány egyes területeihez kapcsolják.

Hangtani vonatkozásban főleg az egyes fonémák megterhelése és e megterhelés csökkentési módjai, a hangzósság és ezzel kapcsolatos ritmikai, akusztikai sajátosságok felhasználása, bizonyos hangkapcsolatok képzési sajátosságai, a szavak hangtestének terjedelme azok a kérdések, amelyek elsősorban felvetődnek s közvetlenül vagy közvetve megvilágítást nyernek az írói szótárban [7].

Minthogy az írói szótár anyaga egy pontosan meghatározható időszak szóhasználatát tükrözi, a szókincs alakulására, főleg közösségi—egyéni viszonyának mennyiségi—minőségi alakulására nézve ad konkrét támpontot. Egyúttal természetesen szótörténeti dokumentum is.

A jelentéstannal való közvetlen összefüggésére utal az a már említett tény, hogy az írói szótár az értelmező szótárak körébe tartozik, tehát elsőrendű feladata a szóértelmezés, a szavak jelentésének, jelentésárnyalatainak vizsgálata. Legfeljebb a szinonimikával való szoros kapcsolatot lehetne itt még külön is hangsúlyozni.

Nem mellőzhető az a főleg egyes esetek elbírálásában mutatkozó problematika sem, amely a szófaji ingadozás számos tisztázatlan kérdésére utal (pl. a melléknév és melléknévi igenév tekintetében).

A nyelvtan egyes ágai között — látszólag — legkevesebb köze van az írói szótárnak a mondattanhoz. A valóságban azonban a szavak, szófajok mondat-tani szerepének bemutatása, azonos szófajú szavak (pl. kötőszók) halmozása, szorosabb szószerkezeti, szintaktikai kapcsolatok alakulása, a mondatbeli viszonyító jelek (toldalékok) használata, végül a különböző szórendi variációk tekintetében az írói szótár a szintaktikai alkalmazás módjainak másuttal aligha áttekinthető gyűjteményét mutatja be.

Helyesírási tekintetben főleg az írásjelek és írásképek (pl. nagy kezdőbetűs írás) hangulati hatást fokozó, segítő szerepének, esetleges sajátos írásmódoknak a feltüntérése érdemel említést.

A különböző statisztikai vizsgálatokat lehetővé tevő, illetve megkönnyítő vonatkozásokat maga a szótári műfaj s a már előbb is érintett utalások eléggé dokumentálják.

Lehetne még itt az írói szótár egyéb (pl. kortörténeti, társadalmi, néprajzi, művészeti stb.) vonatkozásaival is foglalkozni. De az ilyen kapcsolatok vizsgálatának csak az egyes írói szótárak sajátos adottságai nyújtanak megfelelő alapot. Egy vonatkozást azonban feltétlenül külön is ki kell emelnünk, éspedig az írói szótárnak a nyelvműveléshez való kapcsolatát. Hogy az írói szótár a nyelvművelés különböző fokain és területein hasznosan forgatható kézikönyv, azt nyilván nem kell bizonygatni az eddig mondottak alapján sem. S talán még meggyőzőbb az a tény, hogy az írói szótár, említett műfaji sajátosságainál fogva nyelvtani, nyelvhelyességi és stilisztikai kérdésekben egyaránt jó tanácsadó lehet.

Az írói szótárnak a szűkkörű tudományosság keretein túllépő társadalmi funkciója természetesen nemcsak a szótár jelentőségét növeli, hanem fokozza a szótáríró felelősségét is. GÁLDI LÁSZLÓ szép szavaival szólva „a lexikográfusnak mérlegelnie kell adatainak társadalmi funkcióját, mégpedig egyrészt a nyelvi kultúra kívánalmait, másrészt pedig a modern fogalmak világos, pontos megnevezése szemszögéből” [9].

Ha azt keressük, hogy az említett és persze még gyarapítható, de az írói szótár sokrétűségét így is tükröző szempontok között van-e valamilyen átfogó, az írói szótár egészére eminenter jellemző műfaji vonás, akkor a stilisztikai jellegre kell utálnom. A szavak „teljes jelentésének” megállapítása [10] rétegződés szerinti minősítése, a stilisztikai érték forrásainak megjelölése (erről alább részletesen szólok) megannyi, a stilisztika területére tartozó kérdés. A stilisztikai jelleg persze nemcsak azt jelenti, hogy az írói szótárnak nagyobb számú stilisztikai minősítő jeggyel kell rendelkeznie, mint az általános szótáraknak.

A stilisztikai minősítéseknek az írói szótárban ki kell domborítaniuk azt a többletet, amelyet e téren az írói szótár az általános szótárakkal szemben nyújthat. Míg ugyanis ez utóbbiak (bármilyen típusba tartozzanak is) stilisztikai minősítése lényegében és szükségszerűen egyes szavakra, a szóra mint lexémára szorítkozik, addig az írói szótárnak módja van — s ez egyike legfontosabb funkcióinak — a szavak egyes felhasználásaiban érvényesülő stilisztikai értékváltozások kidomborítására, olyan árnyalati hullámzások érzékeltetésére, amelyet semmiféle stilisztikai példatár sem tudott eddig feltüntetni, s nyilván nem is fog tudni. A normatív jellegű szótárakban vagy példagyűjteményekben ugyanis a már előre megjelölt célra kell bizonyító, szemléltető anyagot nyújtani. Tehát a példák összeállítása bizonyos szűrő, pároló művelettel történik. Ezzel szemben az írói szótár a kész nyelvi tények heterogén halmazát kénytelen valamilyen rendszerbe sorakoztatni, s így — nolens volens — a nyelvi valóságot közvetlenül tükrözve, többet mutat meg egy szó életéből, nyelvi felhasználásainak lehetőségeiből sokszor még olyankor is, amikor a felhasználás változatai mennyiségileg alatta maradnak az általános szótári adatoknak. Így a nyelvi megformálás, a fogalmazás rejtelseinek felfedésében az írói szótár révén jelentős lépéssel jut előrébb a stilisztikai elmélet éppen úgy, mint a gyakorlati nyelv-művelés [11].

Az írói szótár szerkesztésének elméleti és gyakorlati kérdései

Az írói szótár elméleti és gyakorlati kérdéseivel gondos részletességgel foglalkozik CHRISTA DILL, a berlini Goethe-szótári csoport munkatársa [12]. A szerző összegyűjtötte mindazokat a tapasztalatokat, amelyek a kb. egyidőben — az ötvenes évek elején — megindult, különböző írói szótári munkálatokból megállapíthatók voltak [13]. Az ő összeállításának figyelembe vételével s természetesen az idő közben szerzett közvetlen és közvetett tapasztalatok felhasználásával törekszem számbavenni az írói szótár szerkesztésének sajátos, de a szótári rendszer egészébe szervesen beilleszkedő részleteit. Nem törekszem a különböző részletkérdések összes megoldási lehetőségeinek bemutatására, csak a leghelyesebbnek vélt eljárásmodot (esetleg módokat) ismertetem.

A szótári feldolgozás anyaga

A modern lexikográfiát a teljességre törekvés, az írói szókincs reális tükröztetésének szándéka jellemzi [14], vagyis az a felfogás, hogy az írói szótárba mindenféle szó kategória beletartozik, a legközhasználatúbb igék vagy főnevek éppen úgy, mint a kötőszók vagy más formaszók. Bizonyos felfogásbeli eltérések mutatkoznak a tulajdonnevek kérdésében, továbbá az idegen szók, illetve idegen nyelvű szövegrészek szótári feldolgozásában. A tulajdonnevekkel kapcsolatban Juhász Gyula a következőket mondotta, amikor Petőfiről szólva fősorakoztatta a költő használat tulajdonneveket: „Homér, Xerxes, Szokratesz... Napoleon, Beaurepaire, Latour. Ezek a nevek olyan komplexumot adnak, amelyből *kellő lélekelemzéssel* Petőfi egész érzelm- és gondolatvilága kideríthető” [15]. Ez a találó megállapítás is megerősít abban, hogy a tulajdonnevek az írói szókincsnek éppen olyan értékes és sajátos elemei,

mint a közsók. Leghelyesebb tehát a tulajdonnevek besorolása a szótár ábécé rendjébe. Felfogásom szerint ugyanez az elv érvényesítendő az idegen nyelvű szókra, kifejezésekre nézve is. Mindezek a lexikai elemek együttesen, egybefonódva jelennek meg a költői műben, nyilvánvaló tehát, hogy ott van a helyük a költői életművet elemeire bontó, de egységes egészét tükröző szótárban is

Nehézebb megoldani azt a kérdést, hogy az író szavainak minden előfordulása bekerüljön-e a szótárba. A már több ízben emlegetett teljességi igény természetesen azt követelné meg, hogy minden szó minden felhasználási formája bemutatásra kerüljön. Csakhogy a terjedelemmel való állandó harcnak szótárszerkesztési közhelye itt is keresztezi a jámbor szándékot. Hiszen a teljesség e téren az jelentené, hogy még az olyan, viszonylag kisebb méretű szóár is, mint amilyen a Juhász Gyula költői nyelvét feldolgozó szótár (a továbbiakban JuSz) kerekén 15 000 idézetet sorolna fel a határozott névelő, 6 000-et az *és* (*s*) kötőszó szócikkében. S ugyan hány métert vennének ki a Goethe-szótár majdani kötetei, ha a *schön* címszó 13 000, vagy a *klar* 9 000 előfordulását mind fel akarnák tüntetni? [16]. Itt bizony áthidaló megoldásra van szükség. A Mickiewicz-szótár merész, de kényszerű huszárvágással úgy járt el, hogy a szótárba felvehető példák számának felső határát 300-ban állapította meg. Azokat a címszókat, amelyek ezt a határt meghaladó számban fordulnak elő, a szótár nem közli minden egyes előfordulásukban, csak válogatott idézeteket ad [17]. A JuSz-ban valamivel szerencsésebben alakul a helyzet. Minthogy a leggyakoribb tartalmas szavak előfordulási maximuma sem több néhány száznál, csupán a formaszóknál kell korlátozást bevezetni. Ezek közül is csak ott, ahol a címszó előfordulása meghaladja a százat. Így a nem minden előfordulásban, csak válogatással szereplő szócikkek száma elenyésző lesz.

Címszók

Az írói szótárban tehát minden, a kiválasztott író szókincsében szereplő szó szótári címszó lesz. Ennek az alapjában igen egyszerű tételnek a kivitelezése azonban felvet néhány elvi kérdést. Igen kevés írónak van ugyanis olyan dokumentációs hitelességű, kritikai kiadású szövege, amely biztos alapot nyújt a szótári feldolgozásra. Másrészt az egyes írói szótárak speciális célokat tűzhetnek ki maguk elé. Ismét csak a Mickiewicz- és Juhász-szótárakra kell hivatkoznom, mint két szélsőséges pólusú felfogás képviselőire. A Mickiewicz-szótár felöleli nemcsak az író összes műveinek szavait, hanem a különböző újságcikkekben, jegyzetekben, levelekben stb. stb. előforduló szókat is. A JuSz a költői nyelvet feldolgozó, elemző szótár, tehát mellőzi a prózai írások szóanyagát. (Ennek a feldolgozása nem is volna lehetséges, minthogy még csak most folyik a költő prózai munkáinak gyűjtése és kritikai kiadásra való előkészítése. Egyelőre „áttekinthetetlen még Juhász Gyula prózai írásainak rengetege” állapítja meg PÉTER LÁSZLÓ, a költő hagyatékának fáradságtalan kutatója) [18]. Azt kell tehát mondanunk, hogy a meghatározott céllal kijelölt kereteken belül kap helyet a szótárban minden költői szó, és lesz a szótár címszava. A címszók elrendezésének szempontjai nem sok eltérést mutatnak az értelmező szótárak idevágó problematikájától. A címszó alakja (a magyar lexikográfia hagyományos gyakorlatának megfelelően) általában a ragtalan alak, névszóknál az ún. ragtalan alanyeset, igéknél az alanyi ragozás szerinti kijelentő mód jelen idejének egyes szám harmadik személyű alakja

(ikes igéknél az *ik* ragos alak kerül a címszóba). Mellőzőm itt a külföldi szótárakkal való egybevetését, hiszen sok nyelvben a nemek szerinti megkülönböztetésre is tekintettel kell lenni vagy az igék infinitivusa szerepel a címszóban stb.).

Vannak — bár csak szórványosan — olyan főnevek, amelyek sem az írónál, sem a köznyelvben (irodalmi nyelvben) nem használatosak egyes számban, ezek persze többes számban kerülnek a címszóba is (pl. *Alpesek*). A melléknévek határozó ragos alakjai általában nem kapnak külön címszót, mégis ezt az elvet kettős kivétel tarkítja: Külön címszóba kerülnek egyes, gyakran előforduló, jelentésben is elkülönülő, határozószóvá alakuló ragos melléknévek, amelyeket a szótári gyakorlat külön szóként kezel (*jól, egészen*). Ugyancsak határozóragos alakban, esetleg középfokú vagy felsőfokú alakban lesznek címszók az olyan melléknévek, amelyeknek csak ilyen alakja fordul elő az írói nyelvhasználatban (*áldón*). Közbevetőleg, de általános érvénnyel jegyzem itt meg, hogy a magyar írói szótárak szerkesztői szerencsésen támaszkodhatnak. Az ÉrtSz szóanyagára, sőt az ÉrtSz szerkesztésének elvi és gyakorlati tapasztalataira is [19]. Az írói szótárak szerkesztői egyöntetűen leszögezték azt az álláspontjukat, hogy a magyar szótárak egységes rendszerbe tartoznak, s egyenlvi szótári rendszerünk alapja az ÉrtSz [20].

Az ige nevek közül a főnéviek és határozóiak részint mint ritkább előfordulásúak, részint mint az ige jelentésköréből kevésbé kilépők az igei szócikkbe kerülnek, nem kapnak külön címszót [21]. A melléknévi ige nevek azonban, amelyek túlnyomólag jelzői használatban fordulnak elő, gyakran átmeneti szófajiségűek, külön címszóként kerülnek a szótárba. A határozott számnevek tőszámnévi alakja lesz címszó.

A személyes névmások közül címszó minden olyan ragos alak, amelynek töve nem azonos a ragtalan alanyesetbeli szótóval. Tehát *én, engem, bennünket* külön címszók; *tinektek, őket* a *ti*, illetve *ő* ragozott alakjai, s így nem kapnak külön címszót. (Ez az elkülönítés nem jelenti az egyes névmási alakok külön-külön tárgyalását, mert az összes ragozott alakok csak a ragtalan alanyeset szócikkében szerepelnek szöveggörnyezetben; az önálló tóvel bíró alakok címszava csupán utaló címszó (*engem* l. *én*).

A személyragos határozószóknak (*mellőlem, nálad, utánuk*) egyes szám harmadik személyű alakja lesz címszó (*mellőle, nála, utána*).

Végül külön címszóba kerül minden egyes alak- és írásváltozat (*alszik ~ aluszik, csend ~ csönd, átal ~ által; Afrodite ~ Aphrodite, dzsessz ~ jazz*). Persze az egyik, a ritkábbik változat itt is csak utaló címszó marad.

A szókincsnek a külön címszók szerinti, pazarló szétosztása azért szükséges, hogy a szótár használója könnyen és gyorsan eligazodjék. A szöveg nyomán az olvasó akarátlanul is azt a szóalakot, szóképet keresi a szótárban, amelyet a szövegben olvasott. Ám ugyanezen gyakorlati, társadalmi igény alapján nem kapnak külön címszót az olyan alak-, illetve írásváltozatok, amelyek a szótári rendben amúgy is közvetlenül egymás után foglalnának helyet (*amen ~ ámen, Atlas ~ Atlasz*).

Ugyanez a szempont vezet a címszók helyesírásának kérdésében. A szócikkbe kerülő idézetek követik az író írásmódját, illetve a kritikai kiadás szövegét (még akkor is, ha ez sokszor következetlen, mert az író vagy nyomdász is az volt). Minthogy azonban a szótár szélesebb körű, nyelvvelézési célokat is szolgál, a címszóban jelezniük kell a mai helyesírástól való esetleges eltér-

réseket. A címszó is az író szóhasználatát tükrözi, tehát írásmódja is azonos az íróéval. De utána zárójelben egyenlőség jellel fel van tüntetve a mai írásmód, esetleg helyesbített szóalak is: *szöllő* (= *szőlő*); *aszondják* (= *azt mondják*).

A címszók ábécéjében követik egymást. Talán tetszetősebb, bizonyos szempontból előnyösebb is volna a szigorú ábécé rend helyett bizonyos csoportosítás (pl. az azonos előtagú összetett szók egymás mellettisége). A szótáríró számára is csábító egy ilyen elrendezés. Ebben a gazdag múltra visszatekintő kérdésben mégis igazat kell adnunk annak a felfogásnak, hogy a szótár abban a pillanatban megszűnik szótár lenni, mihamarabb feladja az ábécé rendet [22].

Az ábécéjében belül a homonimákat a szófajták szokásos rendjében (1. ige, 2. főnév, 3. melléknév, stb.), illetve a gyakoriság szerint (*ami* névmás, *ami* fn 'barát' francia) soroljuk be.

Szófajiság

Közvetlenül a címszó után jelöljük a szófajt, a hagyományosan kialakult nyelvtani kategorizálás szerint. A szófajtnak ez a látszólag igen egyszerű besorolása azonban nem mindig alkalmazható. Ismeretes, hogy nyelvünkben elég sok két (olykor több) szófaji kategóriába tartozó szó van. Ezeket a kategóriákat a szócikk keretében elkülönítjük egymástól. A címszó mellett pedig mindkét szófaji kategóriát feltüntetjük (pl. mn és fn). Ilyenkor az első helyen a gyakoribb szófaj áll.

Ugyancsak gyakori jelenség nyelvünkben általában, az írói nyelvhasználatban megkülönböztetve az egyes szavak bizonytalan, átmeneti szófajisága. Ilyen például a jelzőként használt melléknévi igenév. Költői nyelvünkben nem ritka a főnévi értelemben használt melléknévi igenév sem (*altató*, *föltámadó*). Az írói szótár feladata a felhasználás szerinti szófajiság megállapítása, tehát az alkalmi előfordulások alapján kell a szófajt megjelölni. Így kerülnek be a szótárba az átmenetiségre utaló ilyen jelölések: *fn-ként*, *ksz-ként* stb. Az igékkel kapcsolatban még egy kiegészítő jelölés is célszerűnek látszik: a tárgyias, illetve tárgyatlan minőség feltüntetése. Ha ez a minősítés nem egyöntetűen vonatkozik az ige minden jelentésére, akkor a tárgyias vagy tárgyatlan jelölés az egyes jelentéskategóriák elé kerül. Kiegészítő megjelölés van a névmási, illetve a határozószói szófajtnak mellett is. (*von*, *mut*, *fn-i* stb.).

Toldalékolás jelölése

Ugyancsak a szócikk címsorában, tehát a címszó mellett vannak feltüntetve a címszónak mindazok a toldalékos alakjai, amelyek a költő, író nyelvhasználatában előfordulnak; a nyelvtani tárgyalás kialakult és szokásos sorrendjében [23]. Ha a toldalék a címszó változatlan alakjához járul, akkor a teljes szóalak kiírása helyett csupán a kötőjellel kapcsolt toldalékot tünteti fel a szótár: *hajó*, *-ra*. Ha a szótó a címszóban szereplő ragozatlan alakhoz viszonyítva megváltozik, a szótó változatlan alakjának utolsó betűjével kezdődő szórészt írjuk ki, a változatlan, hiányzó betűket két ponttal jelezve: *szerelem*, *.. lmet*. Ezt a rövidítést azonban csak akkor alkalmazzuk, ha helyemegtakarítással jár (a legalább három betűből álló változatlan szóalakoknál). Egyébként kiírjuk az egész megváltozott szótövet: *lát*, *lássá*.

A címszó stilisztikai minősítése

A stilisztikai minősítések csak kisebb részben vonatkoznak az önmagában álló címszóra mint lexémára, nagyobbra és a fölhasználás egyes esetekben, tehát szövegösszefüggésben kell a stilisztikai érték változásainak, hullámvázainak összevetőit megjelölni. A stilisztikai minősítésnek azok a jegyei, amelyek magára a szóra vonatkoznak, a címszóhoz csatlakozva a szófaji megjelölés után következnek. Ezek a minősítő jegyek több rétegek: tartalmazzák a szónak a nyelvi rétegződés szerinti besorolását, vagyis azt, hogy a címszó általánosan használt köznyelvi szó-e (az ilyen szó nem kap minősítő jegyet): *áll*, *asztal*; vagy valamely szűkebb nyelvi rétegbe tartozik. E szerint lehetnek:

a) csak az irodalmi nyelvben használatos, főleg a szépirodalmi nyelvre jellemző szavak (*hítség*);

b) ezen belül csak a költői nyelvre jellemző szók (*honfibanat*);

c) egyszerű, kevésbé művelt, „paraszti” beszédre jellemző, de általánosan ismert, nem sajátosan egy szűkebb területen használt népi, népies szavak (*köll*, *hátrébb*);

d) ezen belül egy-egy szűkebb területre, nyelvjárásra jellemző szók, illetve szóalakok (*sömlék*);

e) valamilyen szaknyelv körébe tartozó szók, a *szak* megjelölést igen tág értelemben véve; tehát: pl. a földrajzi, katonai, mezőgazdasági jellegű szavak mellett ilyennek tekintjük a hivatalos, jogi, publicisztikai, tudományos, vallásügyi stb. szókat is;

f) a vidéki és táj jellegű nyelvnek mintegy ellenpólusa a nagyvárosi életformák körében kialakuló, arra jellemző csoportok zsargon szavai: *bakkozik*, *mungópárt*.

A szavak történeti időbeli rétegződése szerint megkülönböztetünk a szótárban

a) az író korában már nem használt, nem is nagyon ismert, tehát elavult szókat (ilyenek a XX. században *arszlán*, *himpellér*);

b) a többé-kevésbé még ismert, de jelentésénél, hangalakjánál, ragozásánál fogva múltra emlékeztető vagy szándékosan archaizáló, tehát régi, régies szókat (*igric*).

Ne feledjük: az írói szókincset, illetve szóhasználatot minősítjük, tehát az *elavult*, *régi* stb. jelzés az írói szóhasználatra vonatkozik. Gyakran megtörténik, hogy a ma már elavult vagy régiesnek nyilvánított szó az író korában még nem volt az. A különbséget jelölni könnyű (ma: *elav*, ma: *rég*), megállapítani annál nehezebb. A mai minősítésekre nézve megbízható, tálcán kínált alapot ad az ÉrtSz. Az íróra vonatkozó minősítések tekintetében többé-kevésbé segítenek az egykori szótárak lexikonok s részben a kortársak szóismerete (persze csak akkor, ha nem nagy időbeli távolságra kell visszanyúlnunk.).

Olykor hasznosan segítő társ az ÉrtSz. „szoc e” (=szocializmus építése előtti) minősítése is, amely a szótár használóját jól eligazítja a polgári társadalommal együtt elmúló szavak tekintetében (*nagyméltóságú*).

Egyéni nyelvhasználatról lévén szó, gondosan meg kell vizsgálni és lehetőleg megkülönböztetni a költői neológizmusokat (főleg szóösszetételeket, képzéseket); vagyis azokat a szokatlan, újszerű szókat, amelyek valószínűleg a költői, írói alkotó műhelyből pattantak ki. A neológizmus védjegyét (*ú*) az

írói szótárban azok a szavak kapják meg, amelyek a MTA nagyszótári cédula-anyagában nem szerepelnek, illetve más szerzőtől származó adatuk nincs.

Egyes szókra vonatkozó egyéb stilisztikai minősítések terén az eddigi szótári gyakorlat még sok fehér foltot hagyott. Nem méltatta kellően figyelemre a szavak hangtestéből adódó hangulati értékeket (az egyetlen hangutánzást kivéve). Nem szorul ma már bizonyításra, hogy a szó hangalakja sem közömbös a stilisztikai hatás szempontjából [25]. Mellőzzük természetesen a hangszimbolika ingoványos útvesztőit [26]. De helytelen volna lemondani azokról a hangalakhoz tapadó, hangulati hatást keltő vagy fokozó elemekről, amelyek objektíve megállapíthatók és a nyelvtudomány módszereivel, illetve terminológiájával rendszerezhetők. Vezérfonalul kínálkozik a túlzónak semmiképpen sem mondható MNyR. ide vágó fejezete [27].

Az írói szótárban tehát jelezzük a szó hangalaki hosszúságát akkor, ha ez meghaladja a magyar (költői) nyelvben szokásos és így közömbös terjedelmet [28]. (Ilyennek tekintjük az öt szótagnál hosszabb szokat: *orvosolhatatlanul*).

A mássalhangzók vagy magánhangzók torlódása, ezzel együtt a kiejtés nehézsége negatív hatású stíluselem lehet. A zeneiség szempontjából pozitív értékű (hangzóságban kiemelkedő) hangok (főleg a hosszú veláris magánhangzók, illetve laterális, tremulans és nazális mássalhangzók) arányosan eloszló jelenléte, illetve hiánya megannyi szóhangulati elem lehet; párosulva igen gyakran az azonos hangok halmozásából fakadó monotonossággal, illetve a különböző sajátságú hangok halmozódása esetén jelentkező kakofóniával. A szavak hangalakjának bizonyos stilisztikai szerepe, pontosabban a szó stilisztikai értékét befolyásoló hatása tehát vitathatalan tény, s mint ilyen helyet kap az írói szótárban is. A jelölés azonban csupán a legkiemelkedőbb elemekre korlátozódik, tehát például bizonyos hangok ismétlődésére (*á* ism), halmozódására (*á* halm), valamint negatív hatást felidéző hang, hangcsoport jelzésére (*bontsa csak* [-]) stb.

Ezeknek a hangalakhoz tapadó minősítő jegyeknek a jelenléte viszonylag pontosan és könnyen megállapítható. Bizonytalanabb a jelentés alapján történő stilisztikai minősítés. Azt, hogy a szó tartalmi jelentésének stilisztikai értéke, hangulat, érzelemkeltő szerepe van, illetve lehet, Arisztotelész Poétikájától kezdve minden stilisztika ismeri és tárgyalja. „A szóhangulat legtermészetesebb forrása maga a jelentéstartalom, illetőleg, a jelenett dolog”, — hangsúlyozza a MNyR. is [29].

Mégsem alakultak ki azok a normák, amelyek egyszerű eligazítók lehetnének a szójelentés stilisztikai minősítésében. (Természetesen ennek megvan az oka és magyarázata. A jelentés által felidézett érzések, hangulatok nemcsak egyénenként, hanem az egyéni kedélyállapotok hullámzásaitól is függően rendkívül sokfélék lehetnek; nem is említve a történelmi kor, társadalmi beágyazottság, alkalmi helyzet stb. alapvető befolyását). Mindezen nehézségek ellenére a gyakorlati igény megkövetel bizonyos csoportosítást, a szavak bizonyos stilisztikai megszerezését, s már az eddigi szótárírói gyakorlatban is kialakultak ilyen megjelölések, amelyek főleg a szinonimák közti válogatással, különböző szinonimák szembeállításával próbálnak eligazodni a szavak tengerében. Ilyen minősítési fogódzók pl. („bizalmas”, vagyis a közvetlen hangú társalgás nyelvére jellemző, az igényesebb, hivatalosabb jellegű beszédben nem járatos szavak (*anyóka, izél*); ellentét párja a „választékos”, az emelkedett hangulatú szavak csoportja (*elhunyt, hervatag*); a „durva” vagy éppenséggel „illetlen”

szavakkal szemben vannak „szépítő”, eufemisztikus szavak (*kokott, széklet*); „kedveskedő” szók a megszólítás, becézés, gyengédség kifejezésére (*angyal, aranyos*), illetve „elítélő” vagy „rosszalló” (pejoratív) szavak (*ágál, pimasz*); „tréfás, kedélyes” vagy „sértő, bántó” szók (*pajtikám, hülye, barom* — emberre vonatkoztatva).

Ezek a gyakran alkalmi felhasználásban érvényesülő minősítő jegyeken túlmenően a költői nyelvre vonatkoztatva különbséget kell tennünk a stilisztikailag 0 fokú vagy közömbös, illetve majdnem közömbös és a képzeletet megindító, képzettársító, gyakran sejtelmesen homályos jelentésű szavak között. Az elsők közé sorolhatók elsősorban a konkrét, közismert tárgyakat megjelölő főnevek, érzékelhető tulajdonságot jelölő melléknevek, egyszerű, konkrét cselekvéseket kifejező igék, továbbá a számnevek, névmások, a formaszók túlnyomó része. Az utóbbi csoportba kerülnek az elvont jelentésű — főleg az érzelmi világ körébe körébe vágó — névszók (*tündér, szerelem*,) a legtöbb tulajdonnév, főleg képzeletbeli, mitológiai alakok nevei (*Venus, Merkur, Kalüpszó*), újszerű, pontosan nem értelmezhető szóalkotások (*csillagszerelem, azúrország*).

A képzet felidéző, képzelet-mozgató szavak csoportjába tartozik, de hangalaki vonatkozásainál fogva hagyományosan külön minőségi kategóriának tekintendő az ún. hangulatfestő szó, amelyben „a hangalak mintegy érzékelteti a mozgás, cselekvés, illetve tulajdonság hangulatát” [30].

A stilisztikai minősítésnek az előbbieken felsorakoztatott, olykor egymást keresztező, olykor egybeolvadó alapvonásait felhasználva, így alakul az írói szótár címszót minősítő jelrendszere: bizalmas, durva, elavult, elítélő, hangulatfestő, hangutánzó, hangismétlés, hanghalmozás, hosszú, idegen, irodalmi, kakofón, kedveskedő, képzelet mozgató, képet társító, költői, monoton, népi(es), régi(es), rosszalló, szaknyelvi (földrajzi, jogi, hivatalos, tudományos, vallásügyi stb.), szépítő, szocializmus előtti, tájnyelvi, tréfás, újszerű, választékos, zsargon. (E minősítő jegyek értelmezésére nézve vö. a rövidítések jegyzékét is.)

Ezeknek a minősítő jegyeknek egy része a szócikk fejrézéből gyakran átkerül a tulajdonképpeni tárgyalási részbe, mert egyáltalán nem ritka az az eset, hogy az önmagában közömbös (tehát minősítő jegy nélkül maradó) szónak valamelyik jelentésárnyalatában vagy valamilyen szöveg környezetben hirtelen felszökik a stilisztikai hőmérője (*fáj*: 1. *foga fáj* ‚sajgó, kínzó érzése jelentkezik’; 2. *fáj a magány* ‚gyötrő, érzést, szomorúságot okoz’).

Meg kell jegyeznem, hogy a stilisztikai minősítés — legóvatosabb formájában, az objektív nyelvi alapra támaszkodva is — igen hullámszó lehet, hiszen ma még kevés konvencionális hagyománnyal rendelkezik, tehát mindenkor kötve van az egyéni nyelvérzékhez és felfogáshoz. Így a stilisztikai minősítések mindenkor vitathatók lehetnek, amint erre BENKŐ LORÁND találóan rámutatott [31]. Ez a veszély azonban csak fokozott óvatosságra, gondosságra készítheti, de nem riaszthatja vissza az írói szótár szerkesztőségét a stilisztikai minősítések alkalmazásától. A stilisztikai hangulati érzék a műnek éppen olyan elidegeníthetetlen része, valósága, mint tartalmi, eszmei mondanivalója vagy nyelvi kifejező formája. A teljes jelentés értelmezése éppen úgy megköveteli a hangulati elemek vizsgálatát, mint a jelentés tartalmi jegyeinek megállapítását. Jóllehet a jelentésnek mint a társadalmi tudat termékének vizsgálatához aligha lesznek valaha is teljesen objektív eszközeink, s így a jelentés definíciója sem lehet soha tökéletes, a tudományos és társadalmi igény mégis megköve-

teli a szó jelentő funkciójának elemzését. Ugyanígy nem mondhatunk le a komplex igényű tudományos analízisban a szó expresszív szerepének vizsgálatáról sem [32].

Értelmezés

Az egynyelvű szótárak kulcskérdése, értelmüknek legfőbb próbája a címszó jelentésstruktúrájának kidolgozása és tolmácsolása. A mai magyar szótárszerkesztők abban a szerencsés helyzetben vannak, hogy egy elvi koncepciójában, gyakorlati megvalósításában és módszerének gondos kidolgozásában egyaránt megbízható alapra támaszkodhatnak: A magyar nyelv értelmező szótára. Ez azt jelenti, hogy a szójelentések szétválasztásában és elrendezésében éppen úgy, mint az értelmezések lényegi, tartalmi felhasználásában mintegy előregyártott elemraktárt kap a szótáríró. Csak ki kell válogatnia a művéhez szükséges anyagot, s a pontos beilleszkedéshez szükséges módosításokat kell elvégeznie. Más szóval az írói szótár szóanyagának egy részéhez pontosan alkalmazhatók az ÉrtSz.-i értelmezések és jelentés elrendezések; az írói szótár címszavainak egy másik csoportjában szintén fel lehet használni az ÉrtSz. értelmezéseit és elrendezéseit, de csak bizonyos változtatások, módosítások, kiegészítések, illetve elhagyások alkalmazásával; marad természetesen a szavaknak egy harmadik s az írói szótár szemszögéből sem mennyiségileg, sem jelentőségben nem csekély hányada: azok a szavak, melyek az ÉrtSz.-ban nem szerepelnek; nagyobbára persze írói neológizmusok.

Az ÉrtSz.-nak ilyen felhasználása feltételezi a közös elvi alapot, a szóértelmezés módszerének azonosságát. Történt már utalás a bevezető sorokban arra, hogy a szóértelmezésben az írói szótár számára a körülírásos, meghatározásos eljárást tartjuk megfelelőnek, hiszen a pusztán szinonimákkal történő értelmezésben éppen azok a finom árnyalati különbségek sikkadnak el, amelyek megjelölése az írói szótár sajátos feladatai közé tartozik. Szinonimával csak akkor értelmezünk, ha a két címszó közt nem lehet jelentésben különbséget tenni, ha a címszók inkább csak alakváltozatok (*alkony: alkonyat, általél: átél*). Persze stilisztikai értékben lehet s legtöbbször van is ilyenkor különbség, éppen ezért a stilisztikai értékelést külön állapítjuk meg. Másrészt éppen itt az értelmezésben van a megvalósítási lehetősége annak a szép elgondolású egységes szótári rendszernek, amelynek szándékáról már szó esett.

Az ÉrtSz.-hoz való igazodás tehát azt jelenti, hogy a szócikkek érdemi, tárgyalási részének felépítésében, a jelentések kifejtésében, típusában és sorrendjében az írói szótár követi az értelmező szótárt. Természetes azonban, hogy a gyakorlati kivitelezés során számos olyan kérdés merül fel, amelyekre az ÉrtSz. nem ad feleletet. Ezeket igyekszem rendbe fűzni.

Gyakori eset, hogy egy szónak az írói használatban több jelentése vagy jelentésárnyalata fordul elő, mint amennyit az ÉrtSz. feltüntet. Ilyenkor a jelentések számozott rendjében az ÉrtSz.-beli jelentések kapják meg az első helyezéseket, utánuk következik az új jelentés (*ritk. esetleg új jelzéssel* a Nagyszótári adattár döntőbíráskodása szerint). Ha egy jelentésen belül merül fel újabb jelentésárnyalat, az a megfelelő jelentés bekezdésében maradván új jelentésárnyalati jelezéssel (az ábécé félkövér kisbetűjével) kerül besorolásra.

A jelentések értelmezése tekintetében az alapvető és elvi egyezés mellett szintén mutatkoznak bizonyos sajátos műfaji eltérések. Az ÉrtSz. természeté-

nél, rendeltetésénél fogva él az ún. tárgyi, reális meghatározással; vagyis gyakran tudományos értékű ismeretet közöl (pl. bizonyos növények, növényfajták nevére vonatkozólag). Az írói szótárnak viszont nem feladata a pontos meghatározás, csupán a megkülönböztető körülírás. Tehát az összes ismertetőjegyek felsorolását mellőzve az írói szótár megelégszik egy-egy, az adott esetre jellemző vonás feltüntetésével: *Akác*: ÉrtSz. 1. „Gyorsan növő, gyér lombú fák v. cserjék nemzetsége; páratlanul szárnyas, tojásdad levele, tövises ága, fehér, fürtös, illatos virága van; akácfa.” Az írói szótár megelégszik ennyivel: „hirtelen növéssű gyér lombú fa, tojásdad levele, tövises ága, fürtös illatos virága van”. Másrészt viszont az értelmező szótár nem ad enciklopédikus értelmezést. Ez a lexikonok feladata. A tulajdonneveket, idegen szókat is tartalmazó írói szótár azonban nem zárkozhat el bizonyos ismeretári adatok közlése elől sem. De itt csupán a legszükségesebbre korlátozza az értelmezést. (*Aesopus*: a tanító mese klasszikus művelője).

A költői nyelv sajátosságából fakadó határozatlan jelentéstartalmú szavak viszonylagos gyakorisága miatt az írói szótárban számolni kell azzal, hogy egyes szók értelmezésében nem lehet határozott, szabatos megjelölést adni. A sejtető, elmosódó jelentéstartalomra az értelmezés utáni jel (?) is figyelemztet.

Az ÉrtSz. éppen úgy, mint bármely más általános szótár a szót bizonyos elvonatkoztatott tartalom, fogalom jelölőjének tekinti, s az értelmezésben főleg azt igyekszik megállapítani, hogy milyen jegyekre bontható az a fogalom, amelyet ezek a jegyek jelölnek [33]. Az írói szótárnak viszont egyes alkalmi jelentésekre, jelentésárnyalatokra és módosulásokra kell figyelnie. Tehát az írói szótárban nagyobb súlyt kapnak a címszó egyes felhasználási formái, vagyis az a szövegkörnyezet, amelyben a címszó előfordul. Ez a szemlélet a fogalomszóknál mutatkozik meg határozottrabban, de lényegében érvényes a formaszók értelmezésében is, csak ott a fogalmi jegyek helyett a szintaktikai összefüggések domborodnak ki. Még élesebben megmutatkozik az írói szótárban az egyes előfordulásokra irányuló sajátos nézőpontja a jelentés másik oldalának, a hangulati, érzelmi elemeknek megjelölése tekintetében. Ezek a sajátságok tudvalevően annyira hullámzók és egyediek, hogy egy, a jelentés tartalmi oldalát bemutató rendszerezéshez hasonló, csoportosító eljárás teljességgel lehetetlen volna. Ha az írói szótár az ilyen stilisztikai (hangulati, érzelmi) jegyek feltüntetésére is vállalkozik, ezt aligha teheti másként, mint a címszó egyes előfordulásaihoz kapcsolódó, esetenkénti megjelölés útján, s persze megfelelő minősítő rendszer alkalmazásával. (Talán éppen ebből a sajátságból érthető, hogy a nagyterjedelmű írói szótárak nem is vállalkoztak a szavak ilyen minősítésére. Tudomásom szerint a JuSz. az egyetlen írói szótár, amely azzal az igénnyel készül, hogy a címszó minden egyes felhasználásában megjelölje a hangulati, érzelmi mozzanatotkat, illetve azok forrásait is.) Az írói szótárnak ilyen irányú feladat köréről külön, részletesen kell szólnunk, de vegyük szemügyre azt az idézetanyagot, amelyre a szójelentés értelmezése vonatkozik.

Szövegközlés

Az írói szótár tehát nem szemléltető anyagot közöl a címszó jelentéséhez (jelentéséhez), mint az általános szótárak, hanem az írói életműből előtte álló, az egyes címszókat felölelő szövegrészeket kell valamilyen jelentés rendszerbe foglalnia. Tehát az írói szótár szerkesztőjének nem a megfelelő példák összeválogatása, hanem a meglévő (az írói életműből gondosan összegyűjtött) példák rendszerezése a feladata. A jelentéssel kapcsolatos megjegyzésekből szükségszerűen következik, hogy az írói szótár munkálataiban egyik legjelentősebb mozzanat a megfelelő szókörnyezet kijelölése. Alapkövetelmény, hogy a szótárba kerülő szövegrészről pontosan megállapítható legyen a címszó teljes jelentése beleértve a stilisztikai jellegű sajátosságokat is. Ha ezen felül a szótár szerkesztője ahhoz is ragaszkodik, hogy az idézett szöveg mindenkor önmagában kerek egész, lehetőleg teljes mondat legyen, akkor nem szabad törődnie a terjedelemtől megduzzadásával. De vannak a szókörnyezet kijelölésének egyéb szempontjai is. A szótárban nyilvánvalóan törekednünk kell az átfedések, ismétlések kerülésére, illetve a szövegcsonkítás mellőzésére (teljes kiküszöbölésük lehetetlen). Azt hiszem, a szintaktikai szerep figyelembevételével, bizonyos rangsorolásával áthidalhatók ezek az ellentmondásos tendenciák. Nem tartom szükségesnek, hogy a szó szerkezeti determinánsok (jelzők, tárgyi, határozói bővítmények) bemutatására egész mondatokat idézzünk; hiszen ugyanezeket a mondatokat az állítmányi szerkezet szavaival kapcsolatban úgyis rendszerint kétszer bemutatjuk. Tehát a determináns szerepű szók cikkében bátran lemondhatunk a teljes mondat közléséről. Persze mindenkor csak az előbb említett alapkövetelmény, a teljes jelentés megállapíthatóságának mértékéig. (Valószínű, hogy a szótár használója szempontjából is előnyösebb, mert könnyebben áttekinthető, hogy milyen szintaktikai felhasználásban szerepel — mondjuk — a *fehér* melléknév, ha nem kell neki hosszú mondatokat végig olvasnia, hiszen a szerkezet alaptagjának szócikkében úgyis megtalálja a tágabb szövegek környezetét.) Tehát a mindenkor teljes mondat jellegű példaszöveg közlése nem látszik szükségesnek. Annál inkább kerülendő a szövegcsonkítás (kihagyás), illetve kiegészítés. Azonban nem egyszer előfordul, hogy hosszú közbevetett mondatok sorakoznak fel egy másik mondatosra beékelve. Arra is van példa, hogy csak a címből tűnik ki, kiről, miről van szó, illetve a cím segítségével egyszerre világos lesz egy képes értelmű kifejezés stb. Ilyenkor a kihagyást jelző három ponthoz, illetve zárójeles kiegészítéshez kénytelen folyamodni a szótáríró.

A példanyag sorrendi elhelyezkedését — mint láttuk — elsősorban a jelentésszuktúra kialakulása határozza meg. Az egy jelentésen belüli példák természetes sorrendjét a sokszor igen tanulságos időbeliség szabályozza. Ez annál kézenfekvőbb, minthogy a modern kritikai kiadások is gondosan ügyelnek a művek keletkezési sorrendjére, s így a kritikai kiadásra mint lelőhelyre történő utalással egyúttal a példák időbeli sorrendjét is jelölni lehet. Az időrendi sorrend sem lehet azonban áthághatatlan dogma. Célszerű, hogy egy jelentésen vagy jelentésárnyalaton belül egymás mellett álljanak az ismétlődő, klisészerű szókapcsolatok, amelyek jellemzőbbek az íróra, mint az időrendiség. (Ezekről a klisékről alább szólok.)

Azt talán fölösleges is hangsúlyozni, hogy az írói szótár csakis megbízhatóan hiteles, tehát kritikai kiadású művekre épülhet.

Tudomásom van olyan írói szótári felfogásról is, amely egyáltalán nem közöl lelőhelyet, azzal az indokolással, hogy az írói szótár az illető író olvasója számára készül [34]. Tehát ha az olvasó szövegolvasás közben tájékozódni akar valamely szóról, lelőhely nélkül is felütheti a szótárát. Ezzel az elmélettel nem tudok egyetérteni több okból sem. Az olvasó szemszögéből indulva, ugyan melyikünkkel nem fordult még elő, hogy fülünkbe zsong költőnk, írónk egy-egy sora, de nem emlékszünk rá pontosan. A szótár segítségével már egyetlen szó alapján is könnyen visszakereshetjük a kívánt részletet. Még lényegesebb, hogy a lelőhelyek pontos megjelölése nélkül rengeteget veszít a szótár hitelessége, filológiai értéke. Éppen az imént jelzett időrendiség szempontja sem lehet közömbös, hiszen fontos következtetések származhatnak abból, ha egy szó az egész költői pályán végighúzódik, vagy csak periódikusan, bizonyos időszakokra korlátozódik. Végül a szótáríró „pro domo” szempontját is figyelembe véve, miért fozzuk meg a szótárt önálló jellegétől, és tegyük a szövegolvasás kényszerű függvényévé?

Stilisztikai minősítés a kontextusban

Ha az írói szótár azzal az igénnyel lép fel, hogy a szavak stilisztikai értékváltozásait a felhasználás során is figyelemmel kíséresse, tehát mintegy mozgásukban, valóságos funkcionálásuk közben szemlélje, akkor ezeket a stilisztikai értékeket minden egyes idézett példában külön-külön kell vizsgálni s a vizsgálat eredményét megfelelő jelrendszerrel kell rögzíteni. Részint a szótári keretek és eszközök, részint és főleg a filológiai hitelesség követelménye a stilisztikai elemzésnek csak azt a szerény igényű formáját teszi lehetővé, amelyet már a címszók minősítésével kapcsolatban is láttunk, s amely a stilisztikai érték objektíve igazolható forrásainak megjelölésére korlátozódik. Az ehhez szükséges minősítő jegyek egy része azonos a címszóval kapcsolatban már felsorolt jelzésekkel. Ehhez járul a szókörnyezetet is figyelembe vevő minősítési jelzések újabb csoportja.

A címszóhoz kapcsolódó (már előbb tárgyalt) stílusminősítő jegyek jelentős része gyakran nem általában a szóra, hanem csak a szónak egy bizonyos jelentésére vagy jelentésárnyalatára korlátozódik. Ilyenek pl. *bizalmas*, *ritka*, *választékos*, *régies*, *kedveskedő*, *rosszalló* stb. minősítő jegyek. Ilyenkor a minősítő jelzés nem a címszó mellé, hanem az értelmező részbe, közvetlenül a jelentés kifejtése elé kerül. Pl. 2. (biz). De az sem ritka, hogy ugyanezek a minősítő jegyek a címszónak csupán egyetlen előfordulására érvényesek. Pl. a ragozott szóalak válik hosszúvá vagy monotonná, a felhasználás révén a szó erőteljes képzetrársító, képzelet felidéző szerepet, tréfás színezetet kaphat stb. Ilyen esetekben a minősítő jegy helye az egyes idézetek után következik. Ugyancsak ide, az idézet mögé illeszthetők be a többi egyes esetekre vonatkoztatott stilisztikai minősítő jegyek is.

Miből állnak ezek? Összeállításuk alapelve ugyanaz, mint a címszó minősítő jegyeié: a minősítésnek csakis a nyelvi tényekből igazolható, a hangulati, érzelmi hatás keltéséhez hozzájáruló, konkrét források megjelölésére kell szorítkoznia. Ezek lehetnek éppen úgy, mint a címszóval kapcsolatban a szavak hangtestének összetételéből fakadó zenei-akusztikai vonatkozásúak: hangismétlés, hanghalmozás, bizonyos hangok, hangkapcsolatok szembeállított vagy szim-

metrikus elhelyezkedése, alliteráció, a rím, ritmus, sajátos formái stb. Persze itt már sohasem a magában álló szó, hanem a szöveggörnyezet vizsgálata szükséges. A hangalakkal kapcsolatos, akusztikai hatású elemek megállapítása legtöbbször nem okoz nehézséget. A hangisméltés, halmozás, alliteráció stb. mindenkor könnyen felismerhető és megjelölhető. Nem így a már verstani vonatkozású rím-, ritmusbeli sajátosságok. Költői művek esetén lehetne a kérdést úgy egyszerűsíteni, hogy az erőteljes, zenei ritmus vagy a rím a költészetnek természetes velejárói, a stílushatások általános forrásai, tehát nincs szükség, külön minősítésükre [35]. A ritmus és rím állandó elemei a költői szövegnek, tehát önmagukban nem tekinthetők a stilisztikai érték forrásainak, de ahogyan egy semleges szó is kaphat pozitívan ható hangulati értéket környezetének átsugárzó hatása következtében (pl. *báz: aranyház, az élő halottak háza*), ugyanúgy a ritmikus lejtésnek vagy a rímelésnek is vannak a mindenkori szöveggörnyezethez viszonyított hangulatfokozó formái. Ilyenek lehetnek: egytagú, rövid szók halmozása („*Mi kék az ég, mi zöld a fű?*”), rövidebb-hosszabb szavak szabályos váltakozása („*E dús anya oly búsan mért fogan?*”), hangsúlyos verselésben tiszta időmérték erőteljes kicsengése („*Fák fölött a béke kékje leng?*”), azonos grammatikai felépítésű sorok, illetve mondatok rendszerint gondolat párhuzammal együtt („*Rút lett az arcom, nyúlt a koponyám?*”).

A rím tekintetében kiemelkedő s így hangulatfokozó elem lehet a több szótagos teljes rím (kínrím) (*takaróban ~ akaróban*), belső rím, („*Ezek a tájak ó be fájnak?*”). Szókezdő rím („*Féher rózsákat nyújt felé fehéren?*”), különleges rímjátékok pl. a figura etimologica-ból adódó, ismétléssel párosuló költői alakzatok („*Ilyenkor sírnak gyantát fiatal fák, Ilyenkor fáj az elmúlt fiatalág?*”).

Mindezek az Arisztotelész óta ismert, a szokott-szokatlan reláción nyugvó hangulati elemek [36] a stilisztikai érték tekintetében nem prímhegedűsök ugyan, de el nem hanyagolható komponensek. Baj csupán, hogy a szokott-szokatlan határa elmosódó. A tiszta eseteken kívül gyakran adódnak átmeneti jellegű, a pozitív és negatív, illetve semleges határan mozgó előfordulások is. Hogy a minősítés mentesüljön az egyoldalú szubjektivitástól, a szótárírónak egy, e célra kiválasztott, nyelvileg művelt közösség (legalább 8–10 személy) véleményét kell kikérnie, s a minősítésben a legnagyobb óvatosságot kell tanúsítania, nem riadva vissza a „valószínűleg”, „talán”, „esetleg” óvatosságra figyelmeztető jelzésektől sem.

Ugyanez az óvatosság és ugyanez a közösségi biztosíték szükséges a szó-környezetből kisugárzó tartalmi vonatkozású hangulati elemek vizsgálatában is; hiszen az alapvető indíték itt sem lehet más, mint a szokásostól való eltérés, a költői nyelvnek ez az ősi sajátossága, melynek megnyilvánulásaira legrégebb költői nyelvemlékeinkben is találunk példát [37].

Elsősorban a szinonim szavak cseréjére kell gondolnunk, amikor is a megszokott helyébe lépő új szó egyúttal rendszerint új stílusrétegbe sorolást von maga után, amint ezt már ugyancsak Arisztotelész is felismerte [38]. Hasonló stilisztikai értékűbbet keletkezik semleges szokatlan kapcsolatából is. Jellegzetes megnyilvánulási formája a szavak szokatlan egybefűzésének a szinonim szókapcsolat, vagyis különböző érzékterületre tartozó vagy egymástól élesen elütő fogalmak egymás mellé állítása (*fehér csönd, kék rapszódia, halkán ballag, illetve friss süteményt és pletykát szállít* stb.).

A szűkszavúságra kényszerített szótári műfajnak természetesen itt is tartózkodnia kell a hosszadalmas magyarázattól; be kell érnie a példa után következő utaló jelzéssel: pl. *szókapcsolat, szinesztézia*.

A szinesztézia emlegetésével egyúttal beléptünk a szépirodalmi nyelv jellegzetes világába, a szóképeknek, alakzatoknak ugyancsak lezáratlan, ingoványos területére [39].

Ami a szótári vonatkozást illeti, a kép korlátozódhat egy-két szóra. Ezek az egyszerű, fajta szerint is könnyen minősíthető képek: *Lelkem nyitott könyv* (metafora), *alszanak a fák* (megszemélyesítés), *csendes a ház* (metonímia), *űzi a vadat* (=rókát) (szinekdoché). Ezekben az esetekben a szótári minősítés a példák szerinti közvetlen megjelölést alkalmazhatja mindkét szó cikkében. Ha azonban a kép bonyolultabb, tartalmilag és szerkezetileg is összetett, akkor a szavakra bontott minősítés nem terjedhet ki az egész kép vizsgálatára, de figyelmen kívül sem hagyhatja azt a körülményt, hogy a címszó egy költői képhez tartozóan, abba beleágyazva fordul elő. A „mustja forr egy erjedő világnak” megnyilatkozásban a *musv forr* szavak jelentése azonos az általánosan használt köznyelvi értelmezéssel. De a szókat nem lehet kiszakítani tényleges környezetükből, figyelembe kell venni az egész megnyilatkozást. Részletes magyarázat nem lehet a szótár feladata, csupán a képbe tartozás jelzése (kép). Ha a kép grammatikai formája hasonlító mondat vagy mondatrész (határozó), erre a körülményre a *hasonlítás* jelzés közvetlenül is utalhat. (A kép kisugáró ereje, hatása szempontjából közömbös, hogy a tárgyalt szó a hasonlító vagy hasonlított nyelvi megnyilatkozás részeként fordul elő.) A több szóra terjedő kép egészét a szótár nem értelmezi. Erre vagy nincs szükség, vagy nem is lehetséges szótári eszközökkel. Kivétel a szimbólum; legalábbis célszerű s a szótár értékét fokozza annak a gondolati tartalomnak a megjelölése, amelyet a költő jelképe helyettesít. Főlöszleg ismétlések elkerülésére az értelmezés ilyenkor a legjellegzetesebb szóhoz kapcsolódik, a többi szónál csak utalás van rá („Várják az angyalt, aki trombitál.” *Trombitál* címszó alatt: 'a végítélet jelzése', a többi szó cikkében: vö. *trombitál*.) A szimbólum magyarázata azért kapcsolódik a legjellegzetesebb szóhoz, nem pedig valamely konkrétan megjelölhető részéhez a szimbólikus megnyilatkozásnak, mint pl. az első tartalmas szó, az állítmány, vagy alany szerepében álló szó, mert egy kép igen gyakran ismétlődik, variálódik az írói életmű során, s akkor ugyanezt a képet több szó cikkében is értelmezni kellene.

Grammatikai vonatkozások

A stilisztikai minősítések forrásainak megjelölését kiegészíti a grammatikai, főleg szintaktikai jellegű vizsgálat. Ide tartoznak elsősorban a szórendi sajátságok (pl. inverziók, közönlés), vonzatok különleges, szokatlan toldalékolása, esetleg nyelvhelyességi vétségek, pongyolaságok stb.

Bármilyen irányú és igényű legyen is az írói szótár értékelő elemzése, hitelessége csak addig van, míg megállapításai a nyelvi tények valóságával igazolhatóak. Természetes tehát, hogy a sokoldalú elemzés kiinduló pontja, alapja, mindvégig a nyelvtani rendszer maradjon. A szótári minősítések a hagyományos és általános nyelvi elemek szerinti tagolódásra: a hangtani, szótani, mondat-tani jellegű sajátságokra támaszkodnak. (Közömbös itt, hogy a hangtant besoroljuk-e a grammatikai rendszerbe, vagy különálló egésznek tekintjük.) [40].

A szótári szerkesztésnek ez az elvi alapja természetesen nem jelentheti a grammatikai rendszerhez ragaszkodó merev és formális kötöttséget. A szótár sajátos műfaji jellege nem egyszer kilép a szűkkörűen értelmezett grammatikai keretektől. De nem azért, hogy helyet adjon a tetszőleges impresszióknak vagy képzelet csapongásoknak, hanem csupán azért, hogy az egyoldalú grammatikai nézőpontot kiegészítse más oldalú vizsgálati lehetőségekkel is. Így került a hangtani jellegű minősítések közé, ill. mellé a rím és ritmus verstani szempontja, így foglalt helyet a szótári minősítő jegyek sorában a szóképek megkülönböztetése. A nem szorosan vett grammatikai, de a minősítés szempontjából figyelembe veendő további nyelvi, főleg költői nyelvi sajátságok: a szóismétlés, szóhalmazás, párhuzamosítás, fokozás, szembeállítás, körülírás, valamint a megszólítás, párbeszéd, költői kérdés, felkiáltás megannyi stilisztikai elemet tartalmazó, a szó felhasználásának sokoldalú vizsgálatához hozzá tartozó tényező. Meglétük, hatásuk kétségtelen, egy sokoldalú, minél teljesebb minősítésre törekvő összegezésből, amelyet az írói szótár nyújthat és kell nyújtania, nem hiányozhatnak ezek sem.

Írásképek

Minthogy az írói szótár az írásban rögzített, vizuálisan érzékelhető írói hagyaték feldolgozása, nem mellőzheti végül az írásképek kifejező értékét sem. Kijelentő mondat végére tett kérdőjel, felkiáltó jel, a megnyilatkozásnak mintegy lezáratlanságára, az író (és olvasó) lelkében rezonáló hatására emlékeztető apróságok. A valamit elhallgató vagy hozzágondolásra serkentő hármasszempontozás, közszóknak nagybetűs kiemelése, idézőjeles vagy kurzív szerdes, kversekben a sorokba tördelés, enjambement stb. várják — jogosan — a minősítő jegyek közé történő besorolásukat.

Szókapcsolatok

A címszót tartalmazó különböző megnyilatkozásokból gyakran kristályosodnak ki olyan szókapcsolatok, amelyek a köznyelvi használatban állandósultak, frazeológiai egységekké váltak. De megvannak az írói nyelvnek a maga külön frazeológiai egységei is, vagyis olyan kifejezések, amelyek csak az író egyéni nyelvhasználatában állandósultak. Az ilyen szókapcsolatokat összefoglaló névvel klisének minősíthetjük, s három változatát különböztetjük meg aszerint, hogy köznyelvi, más költő, író nyelvhasználatából ismert vagy a szótár címadójának kifejezés készletében alakult ki. A köznyelvi kliséket mint állandósult szókapcsolatokat regisztrálja az ÉrtSz. A költői, tehát másoktól származó klisékre nézve az iskolai olvasmányokban, népszerűsítő szöveggyűjteményekben hagyományosan előforduló, tehát közismert művek kifejezés készlete a mérték („nem lelé honját”, „vágat fakó lován”); a saját klisévé alakulást a szócikk anyagának elrendezése mintegy automatikusan feltárja. A köznyelvi kliséken belül meg kell különböztetnünk a szólásszerű kifejezéseket, beleértve a szóláshasonlatokat is, valamint a közmondásokat. [41] Minthogy ezek a köznyelvi állandósult szókapcsolatok rendszerint új jelentést (jelentésárnyalatot) hordozó nyelvi egységgé válnak, azért őket a jelentések sorában külön pontba (alpontba) foglaljuk. A költői, ill. saját kliséket a megfelelő jelen-

tés szerinti besorolásban közöljük. A klisék, különösen a köznyelvi klisék azért is figyelemre méltók, mert velük kapcsolatban igen gyakran jellegzetesen megmutatkozik a költő, író nyelvalkotó, újító tevékenysége, az a mód, ahogyan az író a köznyelv lombzatába beleoltja a maga egyéni ágacskáját, vagy ahogyan a megszokott, semleges köznyelvi kifejezésből felfokozza a stilisztikai értéket. *Előíteld állok* köznyelvi klisészerű, semleges szókapcsolat. De ha hozzáfűződik ez a két határozó: *kifosztva, árván*, ugrásszerűen megnő az egész mondat hangulati értéke.

Szintaktikai minősítés

A modern értelmező szótárak figyelembe veszik a címszók szintaktikai szempontjait is. Az ilyen jellegű értelmezésnek különösen egyes formaszók (pl. kötőszók) esetében van jogosultsága [42]. Az írói szótárnak a szintaktikai vonatkozások területén is nagyobb lehetősége és konkrétabb feladata van, mint az általános szótáraknak: pontosan megjelölheti a címszó szintaktikai szerepeit; vagyis azt, hogy az egyes előfordulásokban milyen mondatrészként vagy más minőségben (kötőszó, utalószó, nyomósító szó stb.) fordul elő. Rámutathat szórendi helyére, bizonyos mondatrészek kötött vagy szabad sorrendiségére (pl. kötőszók elhelyezése a tagmondat élén, belsejében, esetleg végén), sőt szószerkezeti tagok egymáshoz való viszonyára is (főleg jelzők, igevonzatok esetében). Gyakori, sokszor előforduló szavak cikkében célszerű bizonyos szintaktikai elvek szerinti elrendezés is, pl. egy címszónak mint jelzettnek fel lehet tüntetni a jelzőit vagy megfordítva, igének a tárgyi vagy határozós vonzatait stb. Ilyenkor az időrend mellőzésével az ábécé szerinti felsorolás nyújt plasztikus áttekintést. (Az ábécé rend szerinti felsorolást jelezni kell a szócikk vagy a megfelelő bekezdés elején.) Szépirodalmi szövegekben gyakoriak a mondatokba nem szervesen beleilleszkedő szavak, illetve a nem mondat jellegű megnyilatkozások (megszólítások, felkiáltások, mondattörések stb.). Az ilyeneket mint mondatszerű elemeket tartjuk nyilván. A szintaktikai szerep megjelölése újabb másfél tucatnyi minősítő jegy alkalmazását vonja maga után (vö. a rövidítések jegyzékét). Ezeket a stílusminősítés után következő jegyeket megkülönböztetésül nagy kezdőbetűvel jelezzük (*Állítm*, *Helyb*. stb.).

*

A felsorakoztatott szempontokból és vizsgálati alapokból a minősítő jegyeknek tarka, de éppen ezért sokoldalú megvilágító rendszere alakul ki. A címszókkal kapcsolatban felsorolt minősítő jegyek csoportja tehát a szócikk belsejében, az egyes példák utáni minősítésben — a szintaktikai jelöléseken kívül — a következőkkel bővíthet: alliteráció, enjambement, érzékelhető, felkiáltás, fig. etimologica, fokozás, hasonlat, inverzió, írásképp, képbe tartozás, klisé (köznyelvi, költői, saját), konkrétizálás, költői kérdés, körülírás, közöls, leíró, megállapító, megszemélyesítés, megszólítás, mesterkélt, metafora, metonímia, párbeszéd, párhuzam, pars pro toto, pongyola, rím (teljes, szókezdő, belső, játékos), ritmus, szembeállítás, szemléltető, szimmetrikus, szinekdoché, szinesztézia, szócsere, szókapcsolat, szórend, szűrítő, tényközlő.

A szókörnyezetet is figyelembe vevő stílusminősítések száma tehát jelentősen meghaladja az önmagában álló szóra, lexémára vonatkoztatott minősítő

jegyek számát. Ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy az egyes minősítések általában alfajokat is tartalmazhatnak, s hogy vannak hapax jellegű minősítő-jegyek is, akkor mintegy 80 stílusminősítő jegyet kell nyilván tartanunk, és adott esetben felhasználnunk.

Szócsalád

A szócikk utolsó pontja a szócsalád terebélyességét mutatja be. Ide kerülnek azok a szóösszetételek, továbbképzések, amelyek az írói életműben előfordulnak, s melyeknek persze külön szócikkük is van. Minthogy az azonos előtagú összetett szók a szótári címszavakból könnyen áttekinthetők, (még akkor is, ha az ábécé rend következtében soruk meg-megszakad), a szócikk végén a címszónak csak mint utótagnak különböző előtagú összetételeit soroljuk fel. Tehát pl. a *fa* címszó végén nincs ott a *faág*, *fakereszt*, *falevél*, *fatörzs* stb.; ellenben ott van az *akác*-, *babér*-, *bitó*-, *csoda*-, *fej*- stb.

Munkamódszer

Az írói szótár műfaji sajátágainak, elvi kérdéseinek és szerkezeti felépítettségének áttekintése után szenteljünk még néhány szót a szótárszerkesztés munkamódszerének is. Érdeemes a technikai kivitelezés kérdéseire is egy pillantást vetnünk azért, mert az írói szótárak készítése várhatóan és remélhetően egyre terebélyesedik. (Csupán hazai viszonylatban a már előrehaladottabb munkálatú Petőfi-, valamint Juhász-szótárak mellett láttunk szemelvényt a József Attila-szótárból [43]; és tudomásom szerint Ady-, Csokonai-, Kölcsey-, Tóth-Árpád-szótárak tervezése, illetve előmunkálatai is folynak.)

A jövő távlatában csak irigységgel gondolhatunk arra az időre, amikor a munka dandárját gépek végzik el, s a szótárírásnak ma még rendkívül sok, lassú, aprólékos munkát igénylő tevékenysége hihetetlenül meggyorsul és leegyszerűsödik. A költői, írói nyelv gépi feldolgozásáról nem egy híradás ismeretes [44]. Jó ideig azonban még nyilván nélkülözünk kell a gépi segítséget.

Az adatgyűjtésre nézve a legmegbízhatóbb, mert legkisebb hibaszázalékkal járó munkamódszer a hiteles, kritikai szöveg (lehetőleg nyomtatott, esetleg sokszorosított) példányainak szétदारabolása és kartonra ragasztása [45]. A megfelelő apparátussal rendelkező szótárszerkesztőségek általában ezt a módszert alkalmazzák; s ez kétségtelenül előnyösebb, mint a szöveg többszöri másolása, gépelése, amikor minden egyes leírás megannyi hibaforrás lehet.

Akárhogy is történjen is a címszók anyagának összeállítása, a szerkesztés csak a címszók szerinti ábécé sorrendbe rendezett anyag birtokában végezhető, tehát csak akkor kezdhető meg, ha már az egész anyag kartotékolva van. Ez rengeteg idővesztést jelent. Célszerű ezért a munka „szinkronizálása”; vagyis: a fontosabb munkafolyamatok párhuzamosítása pl. az alábbi séma szerint:

a) Az ábécé valamely betűjéhez tartozó címszavak lelőhelyeinek összeállítása, kartotékolása (szöveggörnyezet másolása nélkül);

b) 10–20 címszónak a kritikai szöveg megfelelő számú (10–15 példány) krúdájából a lelőhelyek szerinti szöveggörnyezettel együttes összegyűjtése; (tehát anélkül, hogy vagdalni, ragasztani kellene a különálló lapokat);

c) A különálló nyomtatott lapokon a címszó szöveggörnyezetének (köny-nyen eltávolítható, ceruzás) kijelölése, a lapok jelentésstruktúra szerinti elren-dezése, értelmezés, stilisztikai értékelés stb. megállapítása.

d) Az így összeállított szócikk félhasábos, több példányú legépelése.

e) A leírt szöveg és minősítések ellenőrzése, egységesítése.

E munkamódszer előnye, hogy a szerkesztés már egy betű lelőhelyeinek összeállítása után megkezdhető, s a krúdák egyes lapjai ismételtelen felhasználhatók. Hátránya, hogy a szövegmásolás révén több hiba kerülhet be a végleges szövegbe.

Az elmondottak alapján joggal felvetődhet — s hazai, külföldi szakembe-ekkel folytatott megbeszélések során fel is vetődött — az a kérdés, hogy mi szükség van m.nderre az aprólékos, nehézkes munkára az írói szótár — s álta-lában a szótár — szerkesztésében.

Feltogásom szerint az élet mai fejlettségi fokán, a tudomány mai helyze-tében minden kutatómunka értékét az szabja meg, hogyan tudjuk a szűkkörű szaktudományi szempontokat a távolabbi távlati, társadalmi igényekkel egybe-hangoíni. Nyelvtudományi vonatkozásban ez annyit jelent, hogy valamilyen modon minden munkánkban szolgálunk kell a nyelvnek mint legfőbb infor-mációs eszköznek a tökéletesítését.

Az írói szótárnak megvan a lehetősége arra, hogy ebből a nagy feladatból kivegye a maga részét, s egy-két filológus szakember ritka kedvtelésének kielé-gítése helyett, illetve mellett olyan vade mecummá váljon, amelyben a peda-gogus, a diák, a szerkesztő vagy bárki más találjon támpontot összehasonlító, eligazító alapot nyújtó adattárat mindazokban a nyelvhelyességi, stilisztikai vagy nyelvtani kérdésekben, amelyeket különböző kézikönyvekből még a szak-ember is csak nagy fáradsággal és idővesztéssel tud összekeresgélíni [46].

RÖVIDÍTÉSEK

abc	ábécé rendbe sorolva
Al	alany
Állaph	állapothatározó
Állítm	állítmány
allit	alliteráció (szókezdő hangok azonossága)
átv	átvitt értelmű, átvitt értelemben
Birtj	birtokos jelző
Célh	célhatározó
c	cím, verscímbe szereplő szó
elav	elavult, már nem használatos
erős	erősítő, erősítést kifejező
ért	értelmeben, értelmezésben
Ért	értelmező
felk	felkiáltás, -ó mód
felsz	felszólítás, -ó mód
fig etim	figura etimologica (szótő ismétlése)
fn	főnev
fokh	fokhatározó
gramm	a köznyelvben nem vagy ritkán használt nyelvtani szerkezet, forma
gyakr	gyakran, gyakori
haim	haimozás, -sal kiemelve
hangf	hangfestő, festéssel kimelve
hangh	hangsorról, hangok összetételével kapcsolatos zenei hatás
hangut	hangutánzó, hangutánzással kiemelve
hasonl	hasonlat (-ban előforduló szó)

Hat	határozó
Helyh	helyhatározó
homály	többféleképpen vagy pontosan nem értelmezhető szó
hsz	határozószó
ign	igenév
irod	(szép) irodalmi nyelvben
ism	ismétlődő, ismétléssel kiemelve
isz	indulatszó
kép	költői képben előforduló, rendsz. átv.-vé való szó
Képes	képes helyhatározónak is nevezett állandó határozó
képzet	képzettársító hatású, képzeletet felidéz
kérd	költői kérdés
konkr	konkrét (érzékkelhető) jelentésben, konkrétizálva
költ	csak költői használatban
knyelvi	köznyelvi
Krit	J. Gy. műveinek kritikai kiadása
ksz	kötőszó
m	mondat
mm	mellékmondat
megsz	megszólítás
megszem	megszemélyesítés
metaf	metafora
meton	metonimia
mn	melléknév
Módh	módhatózó
Msz	mondatszerű, mondatot helyettesítő (mondatszó)
mut névm	mutató névmás
műv	műveltető
nép	népnyelvi, népies stílusban szokásos
népd	népdal
névm	névmás
nu	névutó
Ö	szóösszetételek (igekötős igék), illetve szóképzések
párbesz	párbeszéd
párh	hasonló szerkezetek egymásutánja
rég	régi, régies
rends	rendszerint
rím	szokatlan, különleges rímfajtaival kiemelve
ritk	ritkán előforduló, szokatlan
ritm	erőteltjes ritmusával kiemelkedő
ritm párh	azonos ritmusú párhuzamos szerkezet
sejt	nem világos, sejtelmes
style	styl coupé (rövid, szét tört rendsz. hiányos mondatok egymásutánja)
Sz	szólás
szemb	szembeállítás (-sal) kiemelve
SzegSz	Bálint, Szegedi Szótár
szimb	szimbólum
szimmetr	egymást pontosan fedő, azonos szerkezetek
szinekd	szinekdoché típusú szókép
szineszt	szinesztézia (más érzékterületre tartozó vagy egymástól élesen elütő fogalmak egybekapcsolása)
szn	számnév
sznévm	személynévmás
szoc e	a szocializmus építése előtti nyelvhasználatban
szókapcs	szokatlan, kiemelkedő szókapcsolat (köznyelvben nem vagy kevésbé használatos)
szór	szórend (szokatlan)
szrag	személyrag
Tá	tárgy
tbsz	többszám
tn	tárgyatlan
told	a mondathoz mintegy utólag toldott szó

ts	tárgyas
tud	tudományos nyelv (-i)
tul	tulajdonnév
új	újszerű (valószínűleg a költőtől származó)
ua.	ugyanaz
v.	vagy
vall	vallásügyi, vallásias jellegű
vál	választékos
VÁL	válogatással összeállított szócikk
vleg	valószínűleg
(?)	bizonytalan
(—)	negatív értékű
—	a címszó (esetleg más szó) ismétlésének jele; tilde

JEGYZETEK

- [1] Vö. BALÁZS JÁNOS: A szótárírás elmélete és gyakorlata a magyar nyelv értelmező szótárában. (Szerk. ORSZÁGH LÁSZLÓ) 1962. Nyelvtud. Ért. 36. 5. (A továbbiakban rövid.: Szótárírás.)
- [2] Így Słownik Języka Adama Mickiewicza Tom I. 1962. Bev. XII.
- [3] A magyar nyelv szókincsének mennyiségére nézve vö. TOLNAI VILMOS: MNy. XIV, 33; BENCE ISTVÁN: Msn. IX, 73; KELEMEN JÓZSEF: Nyr. LXXXVIII, 68, Nyműv. 37; VÉRTES EDIT: Nyr. LXXIX, 329 stb.
- [4] Nyr. LXXXII, 351—7; vö. ezzel kapcs. GÁLDI LÁSZLÓ, Bús szavunk jelentésköre Petőfinél. Nyelvtud. Ért. 40. 107—14.
- [5] Gesund bei Goethe. Eine Wortmonographie. Berlin, 1955.
- [6] Vö. W. SCHADEWALDT, Das Goethewörterbuch. Eine Denkschrift. Neue Folge des Jahrbuchs der G. Gessellschaft. XI, 293—305; BENKŐ LÁSZLÓ, Juhász Gyula kedvenc szavai. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1960. 3—13. stb.
- [7] Vö. ezzel kapcs. Juhász Gyula ö-zése. Nyr. LXXXIII, 405—18.
- [8] Nyr. LXXXVII, 421.
- [9] A magyar szótárírodalom a felvilágosodás korában és a reformkorban. 1957. 504.
- [10] Vö. MNyR. I. 145.
- [11] Az értelmező jellegű szótárak fontos stilisztikai szerepére utal többek között ORSZÁGH LÁSZLÓ: I. OK. VI. 130; BALÁZS JÁNOS: III. nyelvészkongr. anyaga 147; L. A. BULAHOVSKIJ, Vegyenie V jazük. (Moszkva 1953.) II. Lexikogr. 145; stb.
- [12] Lexika zu einzelnen Schriftstellern. Forschungen u. Fortschritte. Bd. 33. (1959.) 340—6, 369—75. Ism. FilKözl. VIII. 196—9; A magyar írói szótárakkal kapcsolatos szakirodalmat WACHA IMRE foglalja össze: Nyr. LXXXV, 189—203.
- [13] DILL a Puskin, Mickiewicz, Botev, Mácha, Petőfi és Juhász szótári munkálatokat, illetve az ezekkel kapcsolatos publikációkat vette figyelembe. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek a szótári munkálatok az írói szótáraknak csak egy, kétségkívül igen jelentős típusát képviselik. Az írói szótár jelentős múlttal rendelkezik. A görög, latin klasszikusoknak, Shakespeare-nak, Molièrenak szókincsével foglalkozó glosszáriumok már a múlt században megjelentek. Mindezekről jó összefoglalást ad Z. GENADIEVA, Recsnik na jezika na Hr. Botev (Bulgarski Jezik XIII, 447—60). Nemrég jelent meg az Ibsen-szótár (ism. I. OK. XV, 454—7), a Cervantes-szótár (Vocabulario de Cervantes. Madrid, Real Acad. Esp. 1962. Szerk. GÓMEZ, C. F.), és vannak a költői írói nyelvnek más típusú feldolgozásai is, mint amilyenek pl. a The Reader's Guide Series kötetei. Mindezeket igen tanulságos volna egybevetni az előbbi „szocialista” szótári típusal. Azt hiszem, minden elfogultság nélkül megállapítható, hogy ez utóbbi az írói szótár típusainak legigényesebbje céljában, tartalmában és feldolgozásmódjában egyaránt. Természetes is, hiszen az idetartozó szótárak a megfelelő tudományos intézmények gondozásában, anyagi, erkölcsi támogatásával készülnek.
- [14] Vö. VilágirFigy. IV 147—53, uo. további szakirod.
- [15] Örökség 2., 223.
- [16] Vö. SCHADEWALDT i. m.
- [17] Tom. I. Bev. XVIII.

- [18] Örökség 1., 9.
 [19] Vö. Szótárírás.
 [20] Vö. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1957. 15; Nyr. LXXXIII. 205.
 [21] Vö. MNyR. I. 230.
 [22] FLUDOROVICS JOLÁN: Melich Emlékkönyv 80.
 [23] Vö. MNyR. I. 500—60.
 [24] Vö. Szótárírás 47.
 [25] Vö. MNyR. I. 168.
 [26] Az ide tartozó könyvtárnyi szakirodalomról áttekinthető értékelést ad FÓNAGY IVÁN, A költői nyelv hangtanából. 1959.
 [27] Főleg I. 168.
 [28] Az erre vonatkozó vizsgálatokra és megfigyelésekre nézve vö. Nyr. LXXXII, 99; LXXXIV, 355; Csillag 1955. 2040 stb.
 [29] I. 107. A további szakirodalomra nézve vö. SZATMÁRI ISTVÁN, A magyar stilsztika útja (a továbbiakban: StilUt) 617—8.
 [30] StilUt. 522—3.
 [31] Magyar Tudomány 1963. 377—8.
 [32] E kérdéskomplexumra nézve vö. elsősorban RICHARD ROBINSON, Definition (Clarendon Press 1950.); G. VARGA GYÖRGYI, A jelentésvizsgálat egy módszeréről. MNy. LVIII, 182—7; TERESTYÉNI FERENC, A leíró jelentés tan kérdéseihez és módszeréhez. MNy. LVIII, 173—82, uo. gazdag szakirodalom.
 [33] Vö. ORSZÁGH LÁSZLÓ: Szótárírás 79.
 [34] Vö. HENRIK BECKER kéziratos Schiller szótárát.
 [35] A ritmusnak, a prózában felbukkanó rímeknek a kérdése már jóval bonyolultabb. Ennek sajátágaival itt nem foglalkozom. Vö. viszont BENKŐ, Szépirod. stílus 109 kk.
 [36] Poétika XXII. (1963-as kiad.) 58—62.
 [37] Vö. IMRE SAMU: MNy. LIX, 415.
 [38] I. h.
 [39] A költői képeknek magyar vonatkozásban is gazdag irodalmára nézve vö. SZATMÁRI, StilUt. 573, 580, 619; az újabb külföldi irodalom áttekinthetetlen rengetegéből csak egy-két példa: TSCHIZIEWSKI: Stil-u. Formprobleme 1959. 91—5; MEJLAH: Vopr. Lityeraturi 1960. 6; H. PONGS, Das Bild in der Dichtung I. Marburg 1960.⁽²⁾; Actes du VIIIe Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes kötet számos cikke Páris 1961; vö. még a VilágírFigy. VII. 213 utalásait stb.
 [40] Vö. SULÁN BÉLA: Nyelvtani tanulmányok. 1961. 7—24; ill. MNy. I, 1—17.
 [41] Vö. Szótárírás 101.
 [42] Vö. BALÁZS JÁNOS: Szótárírás 92.
 [43] WACHA IMRE: Nyr. LXXXIII, 274—88.
 [44] Pl. H. COBLANS, New methods and techniques for the communication of knowledge. UNESCO Bulletin for Libraries 1957. 7; Cahiers de lexicologie. Actes du Colloque International sur la Mécanisation des Recherches Lexicologiques, Paris 1960—62; A. СИВЮК—V. J. ЗЕРС, An Analysis of Structured Content, with Application of Electronic Computer Research, in Psycholinguistics. (Style in Language 1960. 236).
 [45] Vö. erről legutóbb LADÓ JÁNOS, Írói szótárak és nyers szótárak MNy. LVIII, 192—8.
 [46] L. 8.

СЛОВАРЬ ПИСАТЕЛЯ

Л. Бенке

Словарь писателя относится к группе одноязычных толковых словарей. Внутри этой категории они естественно имеют свои специфические жанровые особенности. Словарь писателя характеризуется прежде всего многоликостью, то есть тем, что словарь писателя работает средствами и методами языкознания, но служит целям литературы, так как он содействует оценке и раскрытию творчества писателя, поэта.

Словарь писателя тесно связан и с некоторыми отраслями языкознания, в частности с фонетикой, семантикой, морфологией, и в немалой мере с синтаксисом. Все же больше всего характеризует его тесная связь со стилистикой. Автор рассматривает эти разные связи. Дальше он вникает и в дальнейшие зависимости словаря писателя, в первую очередь в отношения по соблюдению чистоты и правильности языка.

В дальнейшем автор трактует принципиальные и методические вопросы словаря писателя. Он показывает аспекты выбора и обозначения заглавного слова. Он подробно занимается стилистической оценкой заглавного слова, так как в этом отношении лексикографическая практика еще не опирается на большой опыт. Словарь писателя идет по еще менее проторенному пути, когда он распространяет стилистическую оценку не только на заглавное слово, но и на отдельные употребления слов. (Такой тип словаря готовится под редакцией автора, словарь Дьюлы Юхаса) Автор указывает на опасности, грозящие реальности такой оценки, поэтому оценку он ограничивает только обозначением таких стилистических источников, которые могут быть объективно доказаны. С такой целью он вырабатывает оценочную систему и метод обозначения слов, рассматриваемых в контексте. Он составил для словаря писателя систему знаков, состоящую приблизительно из 80 оценочных знаков. В составлении структуры заглавных слов авторы венгерских словарей писателей могут опираться на толковый словарь венгерского языка.

После трактовки принципиальных и практических вопросов, касающихся составления статей, автор кратко обрисовывает тот метод работы, который больше всего подходит для редакторских коллективов, располагающих меньшим аппаратом.

SCHRIFTSTELLERWÖRTERBUCH

Von

L. Benkő

Das Schriftstellerwörterbuch gehört zur Gruppe der einsprachigen erläuternden Wörterbücher; innerhalb der Gruppe hat es aber eigene, für die Gattung charakteristische Züge. Das Schriftstellerwörterbuch ist vor allem durch die Mehrseitigkeit seiner Gesichtspunkte charakterisiert; es arbeitet mit sprachwissenschaftlichen Mitteln und Methoden, dient aber literarischen Zwecken, da es hauptsächlich das Erschliessen und Bewerten des Lebenswerkes eines Dichters oder Schriftstellers fördern soll. Das Schriftstellerwörterbuch steht in engen Beziehungen zu einzelnen Zweigen der Sprachwissenschaft, besonders zur Phonetik, Semasiologie, Wortartlehre, und in nicht geringem Masse zur Syntax, doch ist sein typischster Charakterzug die enge Verbundenheit mit der Stilistik. Verfasser untersucht diese verschiedenen Beziehungen und geht auch auf weitere Zusammenhänge des Schriftstellerwörterbuchen ein, insbesondere auf die Beziehungen zur Sprachpflege.

Im weiteren werden die prinzipiellen und methodologischen Fragen des Schriftstellerwörterbuchs besprochen. Verfasser zeigt die Gesichtspunkte der Auswahl und der Bezeichnung der Titelwörter. Die stilistische Qualifizierung der Titelwörter wird eingehend behandelt, da die lexikographische Praxis in dieser Hinsicht noch keine grosse Vergangenheit besitzt. Noch unbetretene Pfade hat das Schriftstellerwörterbuch zu beschreiten, wenn die stilistische Qualifizierung nicht nur auf die Titelwörter, sondern auch auf die gelegentliche Verwendung der Wörter ausgedehnt werden soll. (Einen solchen Wörterbuchtyp vertritt das in der Redaktion des Verfassers in Arbeit befindliche Juhász Gyula-Wörterbuch.) Verfasser weist auf die Gefahren hin, die der Realität einer derartigen Qualifikation drohen und beschränkt deshalb die Qualifizierung auf die Angabe objektiv nachweisbarer stilistischer Quellen. Zu diesem Zwecke wird ein Qualifizierungs- und Bezeichnungssystem der im Textzusammenhange untersuchten Wörter ausgearbeitet. Für das Wörterbuch wurde ein aus etwa 80 Qualifizierungsmerkmalen bestehendes System zusammengestellt. Bei der Zusammenstellung der Bedeutungsstruktur der Wortartikel können sich die Verfasser ungarischer Schriftstellerwörterbücher auf das erläuternde Wörterbuch der ungarischen Sprache stützen.

Nach der Behandlung der auf die Zusammenstellung der Wortartikel bezüglichen prinzipiellen und praktischen Fragen beschreibt der Verfasser die Arbeitsmethode, die ihm bei der Redaktionsarbeit über einen beschränkteren Apparat verfügender Arbeitsgemeinschaften am geeignetsten erscheint.